

RNDr. Stanislav Hurník, CSc., Okresní muzeum v Mostě

K historii těžby antracitu u Brandova v Krušných horách

Zur Geschichte der Anthrazitförderung bei Brandov im Erzgebirge

Auf Grund der literarischen und archivalischen Quellen werden nicht nur Anfang und Ende, sondern auch einige historische Etappen der Anthrazitförderung bei Brandov im Erzgebirge erklärt und präzisiert. Die erste Erwähnung über die Anthrazitförderung stammt aus dem Jahre 1801. Mit der regelmäßigen Förderung wurde im Jahre 1853 in der Grube Gabriela begonnen. Sie hat an die vorherige Förderung des nicht zu qualitativen Eisenerzes angebunden. Die Grube-stillegung im Jahre 1925 wird unmittelbar mit der Nachkriegskrise in Deutschland und mit dem Krach der deutschen Mark verbunden, weil der Absatz an ausländische Kunden orientiert wurde.

History of anthracite mining nearby Brandov in Krušné hory Mts

Beginnings, the end, and some periods of anthracite mining history nearby Brandov in Krušné hory Mts are made clear and exacted on the basis of literary and archival materials. The first remark about mining comes from 1801. Regular mining in the Gabriela mine started in 1853, following previous mining of a low-quality iron ore. Closing of the mine in 1925 is directly connected with post-war economic crisis in Germany and failure of German mark, because sales were oriented to abroad.

По истории добычи антрацита под пос. Брандов в Крушных (Рудных) Горах

На основе данных по литературе и архивным документам объясняются и уточняются начала и окончание, а также некоторые исторические этапы добычи антрацита под пос. Брандов в Рудных Горах. Первая запись относится к 1801 г. Регулярная разработка антрацита на шахте Габриела началась в 1853 г. и ссылалась на предыдущую добычу не очень качественной железной руды. Закрытие шахты в 1925 г. непосредственно связано с экономическим послевоенным кризисом в Германии и крахом немецкой марки, так как сбыт антрацита был направлен в заграницу.

K historii těžby antracitu u Brandova v Krušných horách

Na základě literárních a archívních podkladů se objasňují a upřesňují počátky i konec, jakož i některé etapy historie těžby antracitu u Brandova v Krušných horách. První zmínka o něm je z r.1801. S pravidelnou těžbou na dole Gabriela se začalo r.1853. Navazovala na předchozí těžbu nepříliš kvalitní železn é rudy. Uzavření dolu v r. 1925 je bezprostředně spjata s poválečnou hospodářskou krizí v Německu a krachem německé marky, neboť odbyt byl směřován za hranice.

Historie dobývání antracitu v brandovské permokarbonské pánvičce na temeni Krušných hor je dodnes obestřena nejen pochybnostmi o vyčerpání ložiska, ale i řadou nepřesností. Traduje se, že důl byl zlikvidován v letech 1923 - 1924 stávkujícími horníky a následně při požáru v kancelářích vzala za své veškerá důlní dokumentace (Cílek 1965). Rozpory jsou spojeny též s datem objevení antracitu i zahájením těžby.

V posledních létech se podařilo získat určité upřesňující údaje jak z literárních pramenů, tak i archívních materiálů. V prvním případě to je kniha Reusse sen. z r.1801 a studie litvínovského archiváře Doležala uveřejněná ve sborníku mosteckého muzea

z r. 1963. Ve druhém archiválii revírního báňského úřadu v Pracovišti Most Státního oblastního archívu v Litoměřicích (Dr. E. Králová).

Nepřesnosti začínají již datováním a okolnostmi objevení antracitu. Nebyl totiž objeven náhodou při hledání železných rud pro hut' Gabriela jak uvádí Cílek (1965). V této souvislosti, pro osvětlení počátků hornické historie Brandova, má nezastupitelný význam dnes opomíjená, 200 let stará kniha "mineralogických a hornických poznámek k Čechám" F. A. Reusse (1801). Třebaže toto obsáhlé dílo o 807 stranách je zatíženo všemi zvyklostmi a odbornou úrovní té doby, obsahuje množství informací, které mohou leckdy poodhalit některé nejasnosti či nepřesnosti tradované v historii hornictví severozápadních Čech. Reussovy autentické údaje o těžbě nerostných surovin jsou natolik detailní, že se dovídáme nejen o počtech zaměstnanců na příslušných dobývkách, ale i o výdělcích, jakož i cenách těžných surovin. Takže odhlédneme-li od toho, že tehdy ještě neodlišoval hnědé od černého uhlí, pro znělce u Mostu používal termíny rohovecový a znělcový porfýr, dozvíme se o vyhoření sloje "kamenného uhlí" u Milžan, podrobnosti o kamencovém závodě sv. Kryštofa u Chomutova, či "kamenouhelných závodech" na úpatí Hněvína v Mostě a v Hořanech nebo o minerálních pramenech.

Podle Reusse (1801) se koncem 18. století těžila u Brandova málo kvalitní železná ruda - železnák (tedy sedimentární ruda), která se přidávala k ušlechtilým krušnohorským železným rudám. Jednalo se pravděpodobně více či méně o pelosiderity zoxidované v limonit, ojediněle v jádrech s přechody do krevele. Těžebna byla rozfárána z paty sz strmého svahu Načetínského potoka západně od obce dvěma štolami nad sebou ve směru h = 7. Spodní byla již tehdy dlouhá 180 láter (300 m), 3 české lokty vysoká, 1,5 široká (1 loket = 0,67 m) a do poloviny délky vyztužená. Jí byl těžný materiál vyvážen ven, kde se třídil a odměřoval na tuny (1 tuna = 1,64 stopy³). Štola sloužila zřejmě rovněž k odvodňování, neboť pod ní se podle Reusse nedalo dobývat vzhledem k podzemní vodě. Větrání se provádělo pomocí vyztužené svislé jámy. Na dole pracovalo 7 horníků a 1 dozorce. Vytřídná ruda, která měla "silnou příměs vápence", se odvážela do železářských hutí v nedaleké Gabrielině Huti a Kálku.

Ve vrstevním sledu se podle Reusse střídaly jílovité břidlice, uhelné blejno a jílovitý železnák, příp. hořlavé břidlice. O hořlavé břidlici, v níž se občas vyskytovaly železnáky, poznamenává, že mezi uhlím (myšleno dřevěné uhlí) hoří slabým plamenem a po spálení je žlutohnědá či cihlově hnědočervená. Uhelné blejno (Kohlenblende) odpovídalo podle popisu čistému antracitu. Bylo sametově černé a silný skelný lesk se blížil kovovému lesku. Antracit nebyl zjevně využíván jako palivo, neboť bylo problematické jej zapálit. Na to, že zdejší antracit tehdy nebyl ještě používán, poukazuje i Laubeho (Klvaňa 1889) mnohem pozdější charakteristika: "Má nejen zevnější podobu anthracitu, ale nehoří ani samo, leda při silném průvanu; proto směšuje se s jiným uhlím, vydá však značný žár". Podle školní brandovské kroniky (Doležal 1963) mohlo být uhlí v polovině 19. století používáno "jen v podnicích, kde byla k dispozici dmychadla a kde vydávalo při topení silný žár. K topení v bytech jej podle výpovědi znalců nebylo lze používat".

Reussovou horninovou charakteristiku převzali Dlask - Mussik (1828), jejichž práci považoval Doležal (1963) za první určitou zmínku o výskytu uhlí u Brandova. Na základě litvínovských archiválií klade Doležal (1963) "první pátrání po kamenném uhlí v Brandově" do let 1851-1852 dvěma negativními vrty a nálezem stop uhlí v lese

na Koňském potoce (Warnsdorf 1853). Na to vznikla důlní společnost, v níž majitelé panství (Buquoyové - Červený Hrádek) měli 6/10 podílů. Vedením bylo pověřeno ředitelství hutí v Kálku. S těžbou se započalo r. 1853. V dalším Doležalově líčení začátků těžby jsou určité nepřesnosti, takže ke zmínce, že teprve "1854 byla zřízena štola na okraji panského lesa" lze přistupovat s určitou rezervou, neboť další líčení se značně podobá Reussovu popisu železorudného provozu (dvě štoly nad sebou, spodní odvodňovací). Je ostatně nelogické, že by těžba začala dříve než se vyrazila štola. S největší pravděpodobností se při zahájení těžby využil původní železnorudný důlní objekt. S ohledem na výše zmíněný nález uhlí v lese se následně vyrazila nová štola do nejproduktivnějších partií na jihozápadním okraji ložiska. K této nové štolě lze přiřadit Doležalovu poznámku, že: "Šachta dostala jméno Gabriela, bezpochyby na počest hraběnky Buquoyové, majitelky panství Červený Hrádek" (po ní byla v minulosti pojmenována i Gabrielina Huť). Na důlní mapě z r. 1901, která zachycuje situaci i z období do r. 1892 (tj. před zakoupením dolu Schlutusem), je vedle "hlavní štoly" zakreslena ještě "štola Gabriela a horní štola". Hlavní štola od portálu k důlním rozrážkám byla dlouhá 300 m (shodný údaj s Reussovým, viz výše). Na terén ústila v nadmořské výšce +546,4 m a do výše uvedeného roku ležela veškerá důlní díla nad touto úrovní. Naproti tomu štola Gabriela byla dlouhá pouze 100 m a horní štola necelých 50 m. Kromě těchto úvodních děl obsahuje zmíněná mapa ještě dvě jámy, situované na jižním okraji ložiska, z nichž jedna měla jméno Claraschacht, druhá Forstschacht (obr. 1). Dále jsou v mapě zakresleny severně od tehdy těžených partií dvě slepé štoly. Z nich jedna s rozrážkami do stran končí cca po 15 m na poruše, druhá je dlouhá jen necelých 10 m. Podle použité barvy měla být první ražená v nadložní, tedy I. sloji. V mapě z r. 1903 má první jméno Gottessegen Bau a druhá Goldene Köhe Bau.

V roce 1861 měl důl 13 horníků s roční těžbou 45,6 q antracitu v ceně 2418 rakouských zlatých. Není bez zajímavosti, že podle Doležalem studovaných archiválií se tehdejší centýř (50 kg) antracitu prodával v obvodu Hory Svaté Kateřiny za 26,5 krejcarů, zatímco krychlová stopa dřevěného uhlí tehdy stála 10,5 krejcarů.

Po smrti hraběnky Buquoyové v r. 1863 začala těžba klesat. Když se přes vnučku hraběnky dostalo panství do majetku rodu z Hohenlohe - Langenburg (1887), úpadek se ještě prohloubil. Koncem 80. let pracovali v dole již jen dva dělníci, kteří údajně vytěžili 1929 centů (q = nejspíše již 100 kg) antracitu za rok v ceně 1142 zlatých. Z toho téměř polovina byla vyvezena do Saska.

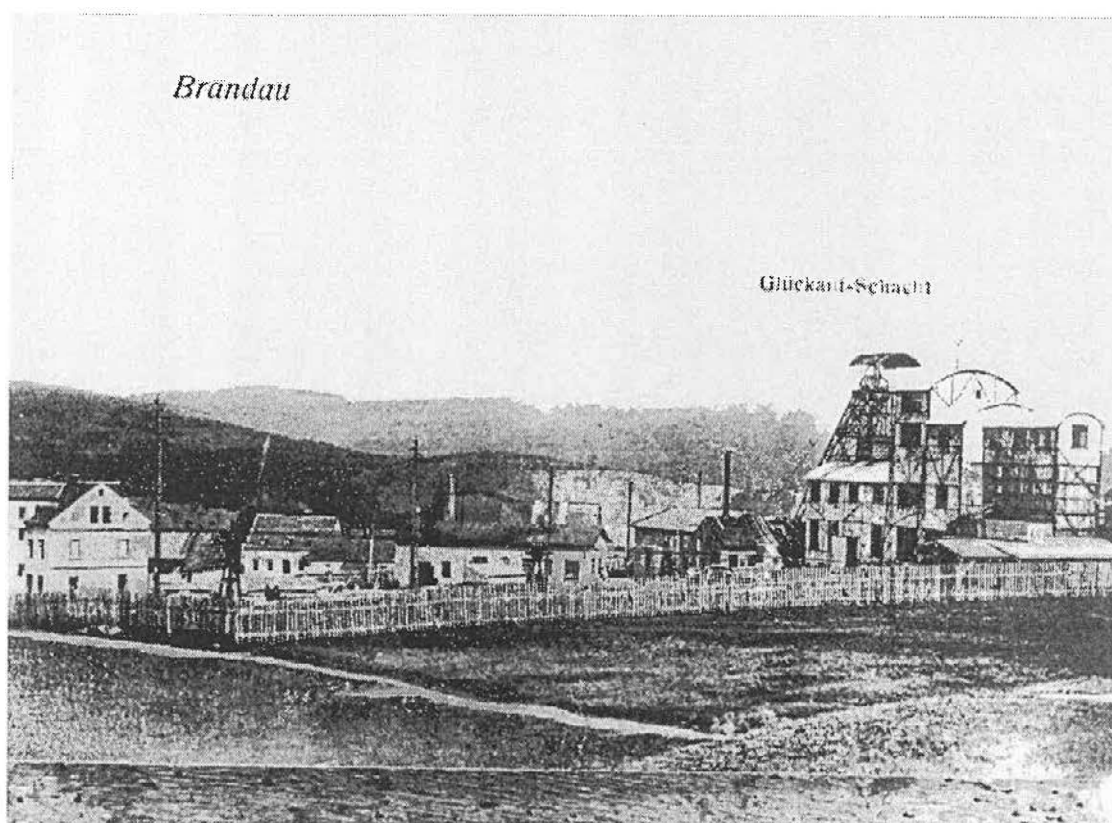
Obrat nastal v r. 1893, když důl koupil Johan Schlutius, statkář z Karova v Meklenbursku. Již v následujícím roce se počet horníků zvýšil na 15, těžba na 2631 q v ceně 1836 zlatých. Z toho 2323 q bylo prodáno do ciziny. Uvádí se, že od porubů se antracit vyvážel štolou koňskými potahy. V r. 1900 již počet horníků stoupl na 92 a roční těžba dosáhla 136 377 q v ceně 167 439 korun. Údaj 40 000 q v Ottově naučném slovníku (str. 777) považoval Doležal za omyl.

V r. 1901 byla u jv okraje obce vyhloubena jáma Johan, hluboká 38,8 m, ovšem k těžbě nebyla nikdy využita. Po instalaci parního těžního zařízení totiž v únoru 1902 strojovna vyhořela. Doležalova poznámka o tom, že se zde těžilo "jen jedním vrtadlem" vyplývá z neznalosti technických prací. Zjevně se vztahovala ke hloubení jámy. Podle Thumy (1920) se ještě v r. 1902 těžilo štolou Gabriela, což ostatně sám Doležal (1963 str. 53) potvrzuje v dalším textu.

Obr. 1 Výšeč z důlní mapy z r. 1901 se zákresem štol a jam z období před r. 1893

Dobývalo se "rotačními i nárazovými vrtačkami" (Doležal 1963) a později byla zakoupena dokonce šramačka, což podstatně zvýšilo těžbu. Po neúspěchu s jámou Johan přistoupil Schlutius k vybudování nové jámy Glückauf vlevo od silnice z Hory Sv. Kateřiny. Jáma byla hluboká 140,6 m (Purkyně-Němec 1930). Peters (1920, 1926) udává hloubku 130 m a největší dosaženou hloubku na dole 145 m. Spolu s administrativními a sociálními objekty byla zprovozněna nejspíše r. 1907 (obr. 2). Z toho, že úpravna byla postavena u železniční stanice v Zeleném Dole (Grüntal) na saské straně u Olbernhau, vyplývá, že prakticky veškerá těžba antracitu byl směřována do Německa. Podle Doležala se tam prodával pod jménem "olbernhauské antracitové uhlí". S úpravnou byl důl spojen 4 km dlouhou visutou lanovkou, jejíž provoz byl řízen telefonem.

Obr. 2 Dobová fotografie s těžní jámou Zdař Bůh dolu Gabriela v Brandově

Optima po všech stránkách dosáhl důl Gabriela v r.1905, kdy se přistoupilo k budování jámy Glückauf. Tehdejší báňská situace bez rozsahu stařin je zachycena na obr. 3, kde projektovaná jáma je označena jen jako Nová jáma . Podle Doležala měl tehdy podnik přes 200 zaměstnanců a roční těžba dosáhla 390 846 q. Schlutius dbal i na sociální zabezpečení zaměstnanců. Již při hloubení jámy Jan vystavěl u ní hornickou kolonii. Zřízení konzumu pro zaměstnance, jejich vdovy a invalidy zdůvodnil v žádosti z r.1908 tím, že ceny životních potřeb v Brandově jsou neúměrně vyšší než v mostecké pánvi a vyrovnání rozdílů formou mzdy by bylo neúnosné.

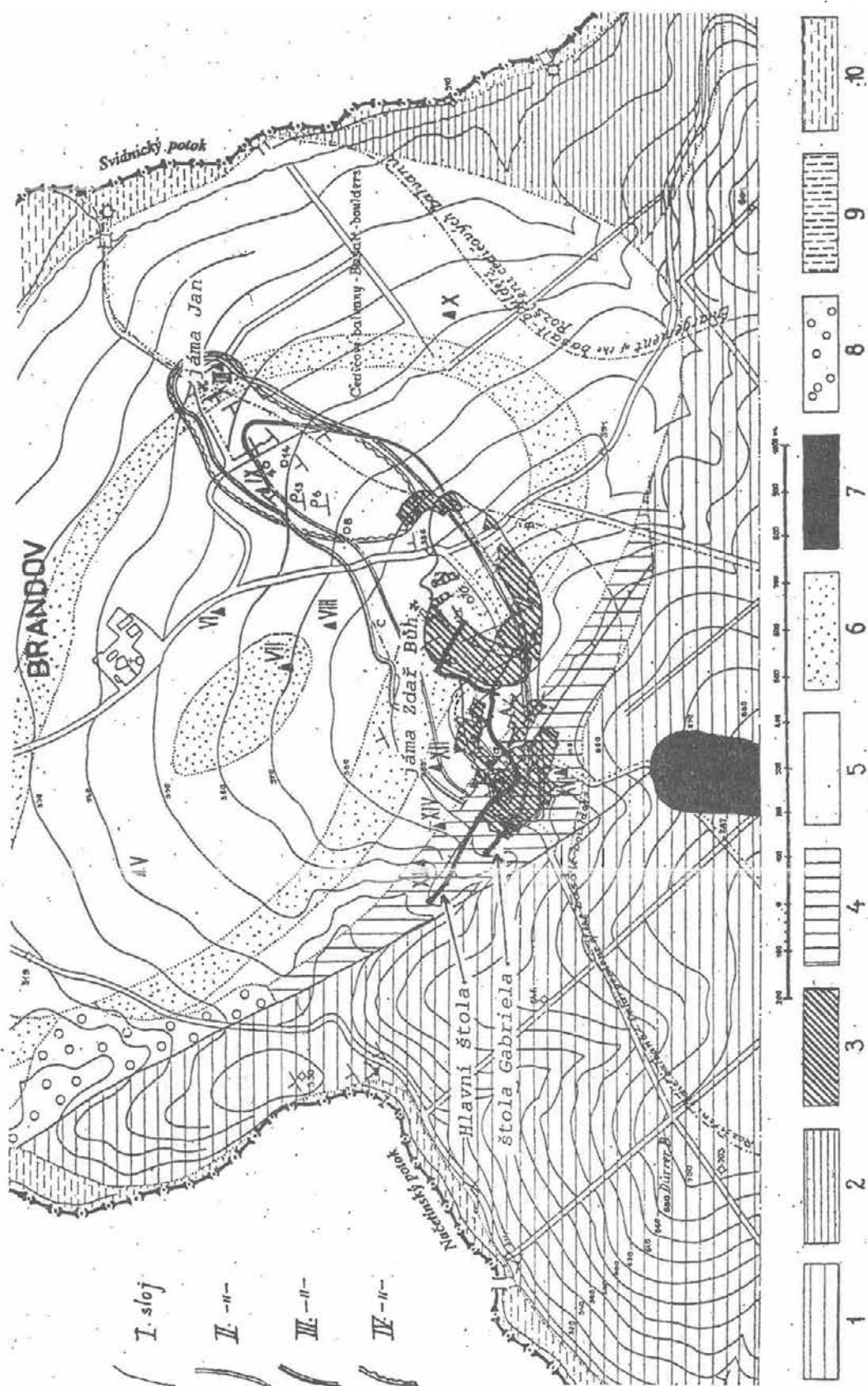
Roční těžby nad 300 000 q dosahoval důl Gabriela minimálně do smrti Schlutiuse v r. 1912, kdy připadl jeho manželce a dvěma nezletilým synům. Pod výše uvedenou hodnotu neklesla těžba ani v r. 1914 po vypuknutí 1. světové války. Tehdy, v důsledku uzavření hranic a krátkodobého přerušení telefonního spojení, byl zastaven i provoz lanovky mezi dolem a třídírnou. Dokud nepřišel souhlas s prodejem na českou stranu, hromadilo se uhlí v Brandově na haldách. Po obnovení provozu lanovky se těžilo nepřetržitě až do r. 1921. Avšak těžba, právě tak jako produktivita, každoročně klesala až do r. 1918. Tehdy činila jen 143 237 q a výkon horníka klesl z necelých 10 q na směnu v r. 1913 na 5,84 q (Peters 1920). V r. 1924, tj. v posledním roce těžby, kdy se na dole půl roku stávkovalo, se vytěžilo jen 76 502 q antracitu a produktivita klesla dokonce na 4,54 q na horníka a směnu (Peters 1926). Důvody lze zřejmě hledat nikoliv ve zhoršujících se odbytových, ale báňsko - geologických podmínkách. Podle důlní situace z r. 1912 (obr. 4) se totiž zdá, že nejbohatší partie ložiska s příznivými uložitelnými poměry byly již vytěženy. Poukazuje na to rovněž skutečnost, že v minulém století dosahovala těžená III. sloj mocnosti až 1,7 m, zatímco ve dvacátých letech se uvádí mocnost těžených slojí jen 50 - 75 cm (Peters 1920).

V r. 1921 byla těžba na několik měsíců přerušena, oficiálně pro opravu třídírny v Zeleném dole. Ve skutečnosti to byla odezva na zhroucení německé marky. Jelikož odbyt antracitu byl orientován výhradně na Německo, stala se náraz těžba nerentabilní (prodej za stále klesající hodnotu marky, režie dolu včetně mezd v Kč). Devaluace marky znamenala pro důl katastrofu. V r. 1924 dlužil důl na daních Československé republiky již přes dva miliony Kč (2,228.409,53 Kč, z toho penále 142.786,85 Kč). Problémy se mzdou horníků nakonec vyústily ve stávkou, která dokonala krach podniku. Neuskutečnila se ani ohlášená dražba dolu a osazenstvo, až na ředitele dolu, bylo propuštěno. Rozhodnutí o daňové úlevě přišlo od státu příliš pozdě a tak nakonec bylo vládním rozhodnutím vyhovělo žádosti na ukončení těžby. Během r. 1925 zajistil ředitel dolu demontáž důlních zařízení a hornická činnost v Brandově definitivně skončila.

Jestliže v témže roce stačil Purkyně (1926, 1930) ještě dvakrát navštívit důl, těžba pravděpodobně neskončila zaházením jámy stávkujícími v r. 1924, jak uvádí Cílek (1965). Jinudy než jámou Zdař Bůh by se do podzemí sotva dostal. Podle zápisu z inspekce báňského úřadu v r. 1924 totiž vyplývá, že obě útěkové cesty byly v havarijním stavu. Štola byla místy zatopena a nedaleko vyústění dokonce zavalena, lezné oddělení na jámě Jan nebylo udržováno.

Rovněž tak nedoložené jsou i další tradované verze uzavření dolu jako konkurenční důvody či rozmařilý život majitelky dolu. Doležalem prostudovaný archivní materiál nezvratně prokázal přímou souvislost ukončení těžby brandovského antracitu s finanční i hospodářskou krizí v Německu, kam byl antracit vyvážen. Jak to bylo opravdu s důlně měřickou dokumentací, není jasné. Purkyně (Purkyně-Němejc 1930) ještě v r. 1925 měl možnost na dole do map nahlédnout. Doležal se o požár důlních kanceláří nezmiňuje a je velmi nepravděpodobné, aby taková událost nebyla v jím studovaných archiváliích zachycena. Určitá mapová dokumentace je však zachována v materiálech z příležitostných jednání báňského úřadu v Mosteckém pracovišti Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Bohužel likvidační protokol se nepodařilo dohledat.

Je možné konstatovat, že i když lze mít ke třem průzkumným vrtům z r. 1957 určité výhrady, podle dostupných důlních map byly nejkvalitnější partie ložiska nepochybně již vytěženy.

Obr. 4 Rozsah antracitových slojí podle Purkyněho (1930) s lokalizací důlních objektů dolu Gabriela v r. 1905 a starin do r. 1912
 I - ortoruly, 2 - jemnozrnné ruly, 3 - stáříny do r. 1912, 4 - karbon, 5 - "perm", 6 - porfyróvé tufty, 7 - čedič, 8 - kvartérní suti, 9 - hlíny, 10 - nívní sedimenty